

BUSINESS ECONOMICS

УДК 339:02

Рябцева Н. В., Алсуф'єва О. О.

НАЦІОНАЛЬНА ІННОВАЦІЙНА СИСТЕМА ЯК ФОРМА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

На основі аналізу диференціації форм інноваційної діяльності постулюється закономірність процесу її інституціоналізації. Інституціоналізація НІС розглядається як форма прояву цієї закономірності. Розглянуто особливості процесу інституціоналізації НІС в Україні, запропоновано шляхи його удосконалення.

On the basis of analysis of differentiation of innovative activity forms is postulated conformity to law of process of its institutionalization. NIS institutionalization is examined as a form of display of the conformity to law. Are considered the features of process of NIS institutionalization in Ukraine, are offered the ways of its perfection.

Багаторічний досвід країн з розвиненими ринковими відносинами доводить дієвість інноваційних технологій і методів господарювання, що створюють в економіці внутрішню енергію ефективного росту, забезпечують її сталий розвиток у довгостроковому періоді. Слід зазначити, що стабільне монопольне положення розвинених країн в області високотехнологічної продукції підтримується "технологічною завісою" - високим бар'єром між розвиненими державами та тими, що розвиваються. У зв'язку із цим, різко зростає роль організації й самоорганізації технологічного розвитку в постсоціалістичних країнах і країнах, що розвиваються [1,2,3].

Потік удосконалень і нововведень, що розширюється, при переході від століття high-tech до століття high-hume, веде до глибоких якісних змін у суспільному житті, до усвідомлення масштабності, потужності й ефективності інноваційного джерела економічного розвитку [4,5]. Становлення національних інноваційних систем (НІС), венчурне підприємництво в області високих технологій, розвиток "технологій створення технологій", зростання ролі малих фірм і окремих людей у технологічному процесі свідчить про становлення нової сфери суспільного виробництва - сфери інноваційної діяльності. Сьогодні багато ключових інновацій народжуються не стільки на великих, скільки на малих фірмах, з'являється можливість організації більш дешевого й гнучкого виробництва[6], стає реальним "бізнес зі швидкістю думки", скорочується тривалість життєвого циклу інновацій ("шлях від ідеї до результату"), а також росте ефективність віддачі від їхнього впровадження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій з проблем, де розпочаті дослідження особливості становлення НІС, проблеми удосконалення механізму активізації інноваційної діяльності [7,8] дозволяє з'ясувати її багатомірність і масштабність, проте залишаються відкритими питання умов та закономірностей розгортання інвестиційної діяльності у різних формах[9], включаючи формування фундаментальних основ розвитку НІС.

Метою даної статті є аналіз процесу інституціоналізації інноваційної діяльності, з'ясування його характеру і особливостей, визначення шляхів його удосконалення на підставі системно-динамічного методу дослідження.

Розвиток інноваційних форм закладає основи прояву інтегративних тенденцій економічного розвитку, що обумовлюється специфікою інноваційної діяльності - потребою в гнучкому і мобільному інформаційно-технологічному середовищі, обміні ідеями, знаннями, кваліфікованими кадрами, фінансовими й іншими ресурсами. Як

доводить А. Брайен, спираючись на досвід Кремнієвої долини, близько розташовані фірми, які працюють в одній області, не заважають одна одній, як вважалося раніше. Навпаки, таке розташування фірм багато в чому носить позитивний характер, що пов'язане з можливістю створення загальних фондів, полігонів, проектів, а також інших форм взаємодії. Результат зіставлення ефектів близького розташування фірм дозволяє зробити висновок про те, що кооперативний, синергетичний ефект значно перевершує негативні явища, які виникають.

Інституціоналізація інноваційної діяльності як економічна закономірність здобуває прояву в соціально-технологічних, соціально-економічних і соціально-організаційних формах. Якщо основу диференціації соціально-технологічних форм інноваційної діяльності створюють значущі для суспільства інновації, то основи генезису її соціально-економічних форм закладає розвиток відносин інтелектуальної власності, а соціально-організаційних форм - своєрідне з'єднання підстав попередніх форм зі специфічними факторами умов виробництва й життєдіяльності.

Еволюцію позначених форм ілюструє вектор "інновація - комплекс інновацій - поділ виробництва й керування інноваційною діяльністю - сфера відтворення інновацій", який відбивається в таких організаційних формах як "інноваційний захід - програма заходів - інноваційна концепція розвитку - епоха інновацій". Інноваційні форми з різною швидкістю з'являються практично у всіх сферах і на всіх рівнях економічної системи (мікро-, мезо-, макро-, мегарівні), а також розповсюджуються на інші сфери суспільного життя.

У якості результату інституціоналізації інноваційної діяльності можна розглядати становлення й розвиток національних інноваційних систем. НІС як феномен пройшла шлях від окремих інструментів створення й поглинання нововведень на підприємстві до унікальної єдиної системи, яка виділяється в окрему сферу суспільного виробництва й функціонально спрямована на забезпечення інноваційного розвитку економіки [10,11,12]. Як система, НІС охоплює сукупність економічних суб'єктів і відносин між ними із приводу трансформації знань у фактор суспільного виробництва з метою задоволення потреб на основі розвитку інноваційного потенціалу.

Якщо на основі четвертого технологічного укладу формується система автономно діючих інноваційних суб'єктів, то з появою п'ятого технологічного укладу починає складатися система функціонально взаємозалежних інноваційних суб'єктів, що сприяє подальшому розвитку форм поділу праці між суб'єктами інноваційної діяльності. У кожній окремій країні зміст і інтенсивність інноваційних процесів, її національну специфіку й модель НІС багато в чому визначає рівень розвитку продуктивних сил і виробничих відносин.

Фундаментом формування НІС стає, на наш думку, певний рівень розвитку суспільного виробництва (технологічний уклад не нижче п'ятого), поглиблення поділу праці між суб'єктами інноваційної діяльності (основа єдності й взаємозалежності суб'єктів цієї діяльності), а також ступінь розвиненості відносин власності, і, зокрема, форм реалізації інтелектуальної власності.

Функціональні ланки та системи НІС формуються як результат розвитку економічних відносин між суб'єктами інноваційної діяльності (рис.1) в певному середовищі, тобто пов'язані з традиціями, національною бізнес-культурою, психологією підприємництва, рівнем та якістю освіти, накопиченою критичною масою знань [13].

Основою розвитку НІС є експансія й інституціоналізація інноваційної діяльності [14], яка опосередковує виробництво інновацій, їх розподіл, обмін і споживання як в країні, так і за її межами. НІС пронизує практично всі складові національної

економіки, а її границі позначаються специфікою інноваційної активності економічних суб'єктів у просторі й часі, наприклад, дискретною обмеженістю актуальності й ефективності інновацій [15,16].

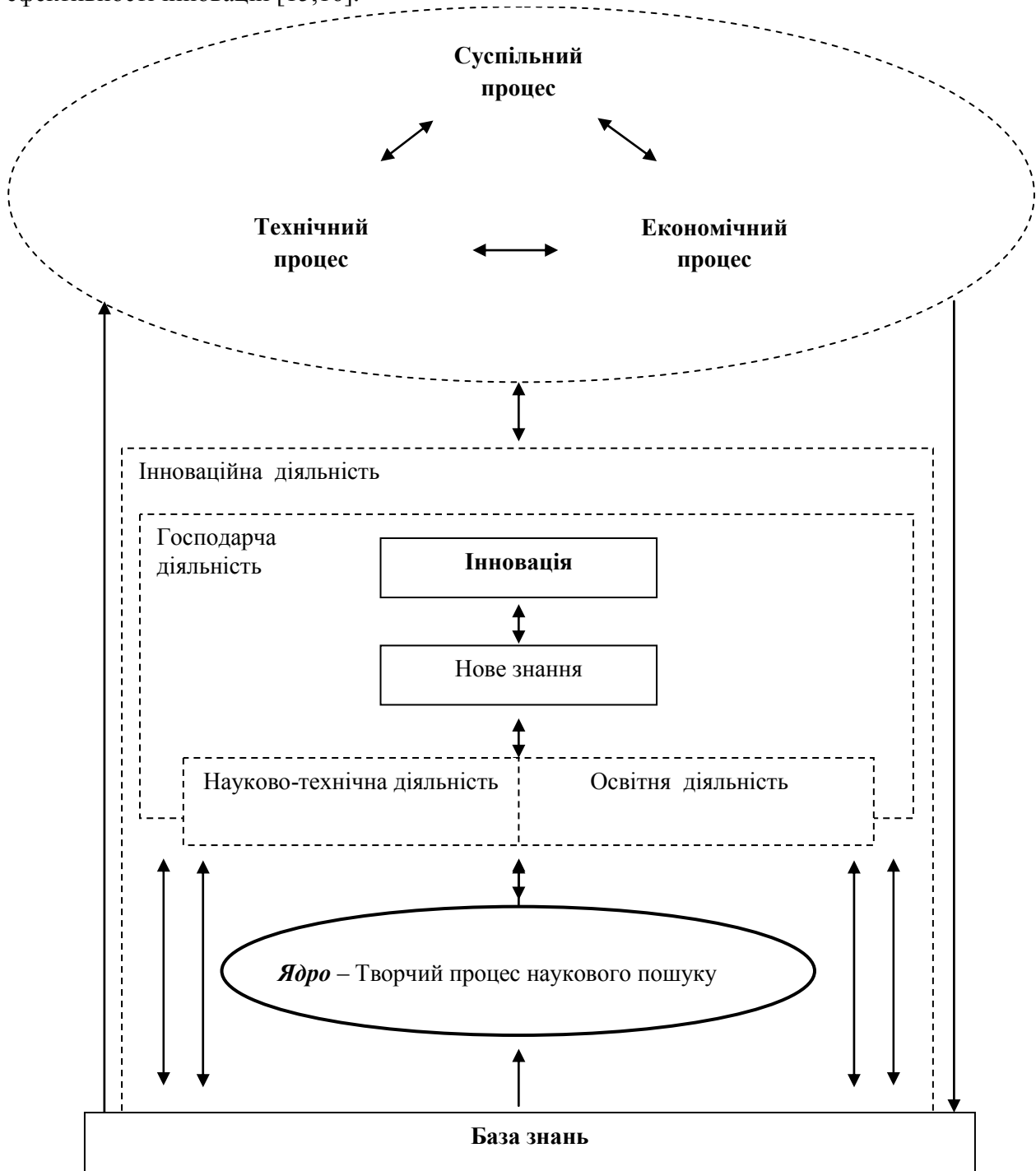

Рис.1. Інноваційна діяльність у системі взаємозв'язків.

"Інформаційно-інноваційна" революція, подібно "комп'ютерній" та попереднім промисловим революціям, розвивається згідно із класикою жанру (або "життєвому циклу інновацій"). Спочатку бурхливе зростання, завищені очікування й невиправданий оптимізм ведуть до руйнування більшості гравців у новому секторі економіки й

збагаченню фірм, які не є тими, що розробляють, або новаторами впровадження нововведень, але знаходять економічно ефективні й несподівані способи їх використання (так званий "вторинний" ринок нововведень). Потім відбувається еволюційний розвиток нового сектору економіки.

Слід зазначити, що на мотивацію суб'єктів інноваційної діяльності як ні коли впливають природні умови створення інновацій, які можуть стати каталізаторами процесу творчості, відбивають узгодженість суперечностей економічних інтересів, що впливає не тільки на інноваційний, але й на економічний розвиток [17].

Інноваційна активність підприємств у постсоціалістичних країнах поки не відповідає вимогам часу, що багато в чому обумовлене цілим спектром різних факторів: поточним станом економіки, деградацією науково-технічного й виснаженням кадрового потенціалів, суперечливістю й нерозвиненістю інституціонального середовища, недостатньою підтримкою держави. Безумовно, фундамент такого стану багато в чому закладений у попередньому періоді планового господарства, коли налагоджений десятиліттями механізм "проштовхування" нововведень державними органами давав відчутні важелі впливу на науково-технічну сферу, а також забезпечував підтримку й гарантоване фінансування науковим організаціям.

Роль регулятора науково-технічного прогресу й постійної інноваційної активності підприємств виконував механізм мобілізаційно примусового типу, який спонукував державні наукові організації до виконання досліджень і розробок, а державні підприємства - до впровадження нових методів і виробництв. Таким чином, державний і суспільний вплив ставали основними факторами інноваційного розвитку [18].

Трансформація системи організації інноваційної діяльності в Україні в 90-ті роки XX сторіччя супроводжувалася руйнуванням старого й безсистемним формуванням нового. Залишилися без уваги стійкі стереотипи минулого (суб'єктивна зневага до дії економічних законів, ілюзія дешевини наукових результатів і повної державної керованості їх впровадженням), а також ознаки недосконалості нової тканини, що формувалась, на основі економічних взаємодій, - монопольне положення більшості товаровиробників, відсутність конкуренції, радикальні, але не завжди послідовні реформи, кризові явища в економіці. У підсумку глибокий спад виробництва й руйнування господарських зв'язків супроводжувалися різким зниженням інвестиційної й інноваційної активності як в Україні, так і в інших постсоціалістичних країнах. Найбільш гострими питаннями сьогодення вистають питання "Як наздогнати ідею?", "Як "зшити" єдиний інноваційний простір?".

Єдиний інноваційний простір (ЄІП) охоплює зовнішній й внутрішній стосовно НІС простір її функціонування, включає сукупність ресурсів, які використовуються, і способів дії (внутрішні характеристики системи), а також різноманіття зовнішніх умов (політичні, правові, соціальні й етичні норми, що регулюють господарську діяльність, існування й дії інших економічних систем, партнерів або конкурентів). Специфікою характеристик середовища НІС є їх рухливість, мінливість, динамізм, що стає основою відтворення потреби в удосконалюванні як внутрішніх, так і зовнішніх характеристик НІС, її адаптації до змін, постійного відновлення й удосконалюванню. У зв'язку з дискретною природою інновацій важливим виявляється також врахування фактору часу.

Різноманіття, складність і зростаючий обсяг проблем ефективного інноваційного розвитку вимагають забезпечення їх загальної цілеспрямованості, узгодження й взаємного зв'язування інноваційної діяльності в єдиний національний процес. Пріоритет формування інтегрованої НІС, здатної сприймати й ефективно експортувати інновації в умовах експансії форм інформаційного суспільства повинен

стати основою технологічного, соціально-економічного, політичного й культурного розвитку країни[19,20,21].

Становлення єдиного інноваційного простору в Україні вимагає формування нової культури сприйняття творчої складової економічного росту, у тому числі, радикальної зміни ролі творчості та знань, забезпечення потреб будь-якої людини у рівному доступу до інформації й утвору в будь-якій країні. Подальша інституціоналізація інноваційної діяльності пов'язана зі світоглядним, моральним, духовним потенціалом людини й суспільства. Багаторівнева, неоднорідна, різноспрямована сукупність усього комплексу інноваційних відносин відбивається в "тектонічному зрушенні" у свідомості населення, і, насамперед, на рівні особистості, як основного суб'єкта економіки.

Інноваційний простір характеризується, щонайменше, двома вимірами - об'єктивним та суб'єктивним. Якщо об'єктивний вимір відбиває реально існуючі елементи, то суб'єктивна складова охоплює форми прояву економічних відносин із приводу відтворення форм економічного суб'єктивного простору у зв'язку з участю економічних суб'єктів у суспільному відтворенні з метою задоволення потреб. Суб'єкти цих відносин - економічні суб'єкти (у різних економічних ролях), їхні об'єднання, суспільство в цілому; їхнім об'єктом є ресурси, умови, процеси й результати суспільного відтворення продукту і людини. Розвиток зазначених відносин відбувається і паралельно, і в сфері суспільного виробництва, вимагає цілеспрямованої діяльності для задоволення різноманітних потреб (включаючи й виробничі) через відтворення ЄІП у цілому, і в конкретних формах. Суб'єктивний вимір ЄІП охоплює практично весь економічний простір з погляду його основного суб'єкта. Звуження ЄІП, захащення його іншими об'єктами, "інформаційний шум" і т.п. - усе це безпосередньо впливає на якість інноваційної діяльності й перешкоджає виконанню тих або інших функцій. Для розширення суб'єктивного виміру інноваційного простору можуть бути притягнуті різноманітні фактори [22,23].

Одним з них є діалог між діючими особами інноваційних відносин, і зокрема, таких тріад як "утвір - наука - бізнес", "держава - бізнес - населення" і інших. Такий діалог можна вважати мінімальним і центральним елементом динамічної складової інноваційного суб'єктивного простору, а також джерелом, яке харчує все середовище економічних взаємодій.

Аналіз еволюції та інституціоналізації інноваційної діяльності дозволяє визначити наступні тенденції. По-перше, процес диференціації форм інноваційної діяльності відбиває тенденції подальшого поширення й поглиблення поділу праці між суб'єктами інноваційної діяльності та виділення її у новий сектор економіки. По-друге, означений процес відбувається у діалектичній взаємодії з процесом інтеграції інноваційної діяльності в певні локальні, регіональні, національні та міжнаціональні утворення. По-третє, інституціоналізація НІС є не випадковим, а закономірним проявом еволюції інноваційної діяльності на певному рівні (з появою п'ятого технологічного укладу) та в певних умовах розвитку суспільного виробництва, тобто набуває національної специфіки.

Серед чинників, що гальмують розвиток НІС в Україні, можемо виділити: інерцію та стереотипи утриманства постсоціалістичного періоду, не розв'язаність проблем встановлення суб'єкта інтелектуальної власності й захисту його прав, не достатній розвиток інноваційної інфраструктури, обмеженість фінансових ресурсів, економічна нестабільність й інше.

Розвиток інноваційної діяльності особливо гостро проявляє залежність об'єктивного і суб'єктивного в економіці. Її регулювання потребує нових й новітніх заходів й важелів, інтегративного й свідомого врахування особливостей людської природи, оскільки креативна складова продуктивної праці та інноваційної діяльності суттєво відрізняються.

Діалогічні реакції економічних суб'єктів є найбільш ефективними факторами формування суб'єктивного виміру економічного простору, який виявляється в миттєвості реакцій на будь-які соціально значимі "флуктуації"; поліфонії ідей і підходів до дозволу актуальних проблем економіки. Однак в умовах віртуалізації суспільства загострюються протиріччя визначення й коректування цілей і напрямків руху ЄП на всіх рівнях економічної системи.

У корпоратизованому суспільстві виробничим ресурсом і об'єктом експлуатації стає свідомість людини, колективу, населення, що, завдяки застосуванню сучасних технологій, використовується з метою поширення сфери ринкових відносин для одержання зверхдоходів. Державне регулювання інноваційної діяльності покликане концептуально проектувати й регулювати напрямки її інституціоналізації, припиняти можливість варварського використання інноваційного простору й, зокрема, суб'єктивної складовій, ініціювати "рух на випередження" інноваційної активності всіх економічних суб'єктів з орієнтацією винятково на людину - основну цінність єдиного інноваційного простору.

Література:

1. Грунвальд А. Междисциплинарное исследование и формирование научно-технического развития // Философия науки и техники – природа и техника на пороге 3-го тысячелетия. – М.: РФО, 2005. – С.16-2.
2. Гусев В.О. Інноваційна діяльність в Україні у світових координатах розвитку// Статистика України. -2003. - №3.- с.40-45.
3. Інноваційний розвиток промисловості України / О.І. Волков, М.П. Денисенко, А.П. Гречан та ін.; Під ред. проф. О.І. Волкова, проф. М.П. Денисенка. – К.: КНТ, 2006. – 648 с.
4. Дынкин А., Иванова И., Ночевкин Л. Траектория идей: исследования научно-технического прогресса // МЭМО. – 2006, - № 4. - С.27-34.
5. Archibugi D., J. Howells and J. Michie, (ed.) Innovation Policy in a Global Economy //Cambridge. — UK: Cambridge University Press, 1999.
6. Гашека Г.В. Структурно-інноваційні перетворення у промисловому комплексі України // Проблеми науки. – 2003. - №7. – С.25-37.
7. Пересунько Є.С. Місце і роль інноваційної діяльності в системі економіки // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. - №6(73). – с. 84-88.
8. Чухрай Н.И. Механизмы инновационных преобразований в странах ЕС и возможности их трансформации в экономику Украины // Економіка і прогнозування – К.: «Фенікс», УАННП. – 2003. - № 1-3. – С. 23-33.
9. Макаренко І.П., Копка П.М., Рогожин О.Г., Кузьменко В.П. Національна інноваційна система України: проблеми і принципи побудови / За наук. ред. І.П. Макаренка. - К.: Інст. пробл. нац. безпеки, Інст. еволюційної економ., 2007. – 560 с. - укр.; англ.: іл.
10. Freeman C. Technology Policy and Economic Performance: Lessons from Japan. — London: Pinter, 1987.
11. Lundvall B.-A. National Systems of Innovation. Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning. — London: Pinter Publishers, 1992.
12. National Innovation Systems. — Paris: OECD, 1997. - P.9-11.
13. Иванов В.В. Методологические аспекты формирования национальных (государственных) инновационных систем // Экономические стратегии. 2006. № 6.С. 45-48.
14. Орешенков А. Институциональные аспекты развития и взаимодействия национальных инновационных систем стран Европейского союза // Журнал международного права и международных отношений. – 2006. — № 1. – С.7-19.
15. Макаренко И.П. Национальные инновационные системы: институционализация выбора приоритетов создания инновационных технологий в контексте евроинтеграционных процессов// Рынок технологий: проблемы и пути решения // Материалы II Международной научно-практической конференции. –К.: УкрИНТЭИ, 2004. – с. 192-197. УДК 339:02. ISBN 966-7505-44-8
16. Антонюк Л.Л., Поручник А.М., Савчук В.С. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації: Монографія. – К.: КНЕУ, 2003. – 394 с.
17. Иноземцев В.Л., Кузнецова Е.С. Глобальный конфликт 21в. Размышления об истоках и перспективах межкультурных противоречий // ПОЛИС. -2001. – № 6. - С.131 – 139.
18. Косалс Л.Я. Социальный механизм инновационных процессов: сравнительный анализ советского и постсоветского периодов // Экономическая наука современной России. – 2000. - №3-4. – С.85-96.

19. Алферов Ж.И. Реформы, способные сделать науку мощной силой, помогающей эффективно развивать нашу экономику // Вестник Российской Академии Наук, том 75. -2005. - № 10. - С.900-910.
20. Richard Florida "The Rise of the Creative Class and how it's transforming work, leisure, community and everyday life". — Basic Books, 2002, 404 pages, ISBN 0-465-02476-9.
21. Горохов В.Г. Междисциплинарные исследования научно-технического развития и инновационная политика. Вопросы философии. - 2006.— №4 - С.80-96.
22. Бузгалин А.В., Колганов А.И. Новая экономика дает России новые возможности. // В сб.: Неоэкономика: Очерки теории методологии. Альманах. Вып.3. / Под ред. А.В. Бузгалина. — М.: Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2003. — С.18-21.
23. Coleman J. S. Social capital in the creation of human capital // American Journal of Sociology. 1988. №94. P. 95-120.

Рекомендовано до публікації
д.е.н., проф.. Тарасевич В.М. 10.09.2008

Надійшла до редакції
11.12.2008